

Minden valaki –

Az ómagyar kori *vala*-kifejezések értelmezéséhez

Bende-Farkas Ágnes

1. Bevezetés

1.1. Előljáróban

Ennek a dolgozatnak a célja az ómagyar kori *vala*-előtagú DP-k és determinánsok szemantikai elemzése, különös tekintettel vonatkozó névmási használatukra, és az antispecifikus, valamint a 'korlátlan választék' ('Free Choice') olvasatra. Az ómagyar kori kódexekben található adatok szerint a *vala*-kifejezések széles sávú határozatlan leírások voltak, amennyiben értelmezési lehetőségeik skálája a specifikusságtól a negatív polaritású elemekig terjedt. Az elemzés számára levonható következtetés ezek szerint az, hogy a *vala*-kifejezéseknek nem volt egyetlen, jól meghatározható szemantikai-pragmatikai funkciója (szemben például az *akár*-előtagú kifejezésekkel, amelyek a korlátlan választék olvasat sajátos esetét képviselték). Az ómagyar kori *vala*-kifejezések viselkedése a 'korlátlan választék' jelentésmozzanat azon elemzéseinek számára szolgáltat empirikus bizonyítékot, amelyek szerint ez a jelentésösszetevő a pragmatikára, és nem a szintaxishoz közvetlenül kapcsolódó szemantikai reprezentációra tartozik.

A dolgozat a határozatlan leírások szemantikai tulajdonságainak áttekintése (1.2) után bemutatja a határozatlan leírások mai rendszerét (2), ezen belül a *vala*-kifejezések mai viselkedését (2.1), majd rátér az ómagyar kori rendszer felvázolására (3.1) és az ómagyar kori *vala*-kifejezések elemzésére (3.2 és az ezt követő alfejezetek). A 4. alfejezet tartalmazza az összefoglalást és egy néhány, a határozatlan leírások ómagyar kori rendszerével kapcsolatos nyitott kérdést.

1.2. A határozatlan leírások szemantikai-pragmatikai tulajdonságai

Ebben a részben áttekintjük a határozatlan leírásoknak a nemzetközi szakirodalomban tárgyalt legfontosabb tulajdonságait.

A határozatlan leírások ('indefinites') lehető legáltalánosabb jellemzése, hogy:

1. egzisztenciális kvantifikációt fejeznek ki, és
 2. új diskurzusreferenst vezetnek be, szemben az anaforikus határozott leírásokkal, amelyek a diskurzusba korábban bevezetett referensre utalnak vissza, és a kvantorokkal, amelyek nem vezetnek be 'túlélő', atomi diskurzusreferenst.
- (1) a. Volt egyszer, hol nem volt, volt egyszer egy_i kislány. Piroskának hívták.
Egy napon az édesanyja_i elküldte az erdőbe a nagymamához.
b. Piroska_i az édesanyjáj_ival lakott. ???Az édesanyja_i elküldött egy_i kislányt a nagymamához.
- (2) Minden diák_i a könyvtárban dolgozott este nyolc óráig. ???Zárás után gyalog ment_i haza.
- (3) Ma a könyvtárban nem volt senki_i. ???Ma volt az első vizsgálja_i.
OK: Ma volt az első vizsgájuk. (Ha köztudott, mely csoportról van szó.)

A határozatlan leírásokat emellett egyéb szemantikai-pragmatikai tulajdonságok is jellemezhetik. Ezek némelyike lehet a grammatikában kódolt (a szintaxisban vagy a morfológiában), de ez nem kötelező. (Egy-egy tulajdonság grammatikai kódolása nyelvről nyelvre is változhat.)

1. Specifikusság: Ez a terminus legalább három jelentésmozzanat jelölésére szolgálhat a nemzetközi szakirodalomban. Farkas (2002b) szerint beszélhetünk episztemikus, partitív és hatóköri specifikusságról.

(a) Amikor egy határozatlan leírás jelölete (a beszélő szándéka, illetve a hallgató értelmezése szerint) egy jól meghatározott individuum, episztemikus specifikusságról (e-specifikusságról) beszélünk:

(4) Tegnap felkeresett egy barátom

Amint a (4)-es példából is látható, az episztemikus specifikussághoz nincs szükség felszíni 'fogódzóra'. Mindemellett több nyelvben is jelölt lehet: jelölésére szolgálhatnak bizonyos melléknevek (az angol *certain*, a német *bestimmt*, *gewiss*), illetve morfémak (például az orosz *-to*). A jelöltség az e-

specifikus olvasatnak elégséges, de nem szükséges feltétele (azaz, lehetséges e-specifikus olvasat felszíni jelölő nélkül is).

(b) Ha egy határozatlan leírás egy ismert halmaz vagy csoport új, addig nem ismert elemére utal, partitív-specifikusságról (p-specifikusság) beszélhetünk.

(5) a. A kocsmában egyszer csak megjelent tíz diák.

b. *Két lányt* mindenki felismert.

A p-specifikusság felszíni jelölője lehet például a magyarban a topikalizáció, vagy a törökben a tárgyeset (Enç 1991).

(c) Hatóköri specifikusság: A határozatlan leírások nem engedelmesskednek a kvantoremelést korlátozó ún. sziget-megszorításoknak. Az alábbi példákban a határozatlan leírások szintaktikai szigetben fordulnak elő, mégis értelmezhetők akképpen, mintha a hatókörük a szigeten kívül lenne.¹

(6) a. Every colleague heard the rumour that *a student of mine* had been called before the dean

‘Mindegyik kolléga hallotta a híresztelést, hogy egy diákomat behívták a dékánhoz’

b. If *three uncles of Eddy’s* die, he will inherit a house

‘Ha Eddynek meghal három nagybátyja, örökölni fog egy házat’

c. Every professor rewarded every student who read *a book he recommended*

‘Minden tanár megjutalmazott minden diákot, aki elolvasott egy könyvet, amelyet ő ajánlott neki’

2. Utóspecifikusság (Heim 1982, Kamp 1981, Szabolcsi 1992): A ‘módosítatlan’ határozatlan leírások diskurzusreferensére vissza lehet utalni a diskurzusban (szemben a kvantifikáló DP-k változójával, vö. a (2)-beli példával):

(7) a. Élt *egy orvos*_i Londonban.

b. Ő maga_i velszi volt, a felesége_i pedig skót.

3. ‘Szamaras’ hatások: Feltételes mellékmondatokban, illetve az univerzális kvantor szkópuszában a határozatlan leírások univerzális értelmezésre tesznek szert. A (8-a) példában az általánosítás minden gazda minden szamarára érvényes.²

¹ A ‘legalább, legfeljebb, pontosan’ típusú adverbiumokkal módosított kifejezésekre érvényesek a sziget-megszorítások, l. Szabolcsi (2010), Winter (1997, 2000).

² A ‘szamaras’ jelző a jelenséget illusztráló példákból származik. A ‘szamaras’ hatás Peter Geachnek köszönhetően került a modern logika és nyelvfilozófia homlokterébe (Geach 1962). A jelenség már a középkori logikában is ismert volt.

- (8) a. Ha egy gazda vesz egy szamarat a vásárban, elviszi az állatorvoshoz.
 b. Minden gazda, aki vett egy szamarat a vásárban, elvitte az állatorvoshoz.

A szamaras ekvivalenciák a kondicionális értelmezéséből következnek. A (9) alatti ekvivalenciák a klasszikus logikában is érvényesek, ha φ -ben x -nek nincs szabad előfordulása.

- (9) a. $(\exists x.[P(x)]) \rightarrow \varphi \equiv \forall x.[P(x) \rightarrow \varphi]$
 b. $\forall x.[P(x) \wedge \exists y.[Q(y)] \rightarrow \varphi] \equiv \forall x.\forall y.[P(x) \wedge Q(y) \rightarrow \varphi]$

4. Dependensség₁ (Farkas 1997, Szabolcsi 2010): Bizonyos nyelvekben a határozatlan leírások egy jól meghatározott csoportjának az értelmezése egy másik változótól függ. A magyarban például ilyenek a reduplikált számneves kifejezések. Ezeknek az értelmezése (i) egy másik változótól függ, és (ii) ‘váltakozniuk’ kell, amennyiben a ‘fölelendelt’ tartománynak és a határozatlan leírás tartományának is legalább két elemet kell tartalmaznia. Ez a két kikötés magyarázza a (10-c) mondat furcsaságát, amikor a mondat egy konkrét időpontra (és nem egy kiterjedtebb időszakra) vonatkozik.

- (10) a. Minden diák elolvasott *egy-egy* királydrámát és *öt-öt* szonettet
 b. (Séta közben) János megállt *egy-egy* fánál
 c. #János látott *egy-egy* madarat.

5. Dependensség₂ (Farkas 2002a): Több európai nyelvben vannak határozatlan leírások, amelyeknek egyik legszembevetőbb jellemzője az antiszpecifikusság, akár abban az értelemben, hogy egy másik operátor hatókörében kell előfordulniuk (ilyen a román *vreun*), akár abban az értelemben, hogy nem vonatkoztathatók egy bizonyos individuumra (ilyen például a német *irgendein*, a spanyol *algún*, az orosz névmás + *nibud*’ sorozat, vagy a francia *quelque, quelconque*).

- (11) a. R: Dacă vezi *vreo* benzinărie spune-mi
 Ha látsz vagy-egy benzinkút mond-FELSZ.2SG-DAT.1SG
 ‘Szólj, ha látsz vagy egy/valami benzinkutat’
 b. R: ?Dacă vizitezi Londra du-te la
 Ha meglátogatsz London megy-FELSZ.2SG -hoz
vreun muzeu
 vagy egy/valami múzeum
 ‘Ha Londonban jársz, menj el vagy egy/valami múzeumba’

Jayez–Tovena (2006) szerint az e-specifikusságnak és a dependensség₂ bizonyos válfajainak a közös nevezője az episztemikusság, ezért ennek a két osztálynak a

jellemzésére az episztemikus határozatlan leírás terminust használják. (A továbbiakban mi is használjuk ezt a címkét, de elsősorban a dependens, antispecifikus episztemikus határozatlan leírásokra, és nem az e-specifikusokra.) Az episztemikus leírásoknak az értelmezésében kulcsfontosságú a kognitív ágens (tipikusan, a beszélő) rendelkezésére álló információ (vagy éppen az információhiány). (Alonso-Ovalle–Menéndez-Benito 2010 modális-nak nevezik a dependens-episztemikus leírásokat, mint például a német *irgendein*, a román *vreun*, a spanyol *algún*, vagy a francia *quelcuonque*, *quelque*.)

- (12) *Marie a rencontré *un* diplomate *quelconque*, à savoir mon frère
 ‘Mari találkozott valami (féle) diplomatával, jelesül, a bátyámmal’

Az episztemikus-dependens leírások jellemzője, hogy referensük azonossága irreleváns.

6. A főnévi csoportok között megkülönböztetett figyelmet érdemelnek az úgynevezett ‘korlátlan választék’ (Free Choice, FC, KV) elemek (ilyen például az angol *any* és *ever*, vagy a magyar *akár*- és *bár*- előtagú kifejezések). A szakirodalom szerint ezeknek a többsége a határozatlan leírásokhoz tartozik. Jayez és Tovená (2006, 2011) (és többek között Dayal 1997 vagy például von Stechow 2000) szerint a ‘korlátlan választék’ jelentésösszetevő az episztemikusság sajátos esete. A ‘korlátlan választék’ jelentésmozzanat egyik fő jellemzője, a szakirodalomban általánosan elfogadott tézis szerint, hogy a határozatlan leírás értelmezési tartományára nézve nincs semmiféle kontextuális megkötés (Kadmon–Landman 1993):

- (13) a. Marinak *egy* diákja díszoklevelet kapott (e-specifikus)
 b.???Marinak *akármelyik* diákja díszoklevelet kapott
- (14) a. Mari elnéző, ha *egy* diákja elkésik
 (Lehetséges tartomány: elsőévesek, hiszen mindegyikük ingázik)
 b. *Akármelyik* diák késne el, Mari elnéző vele
 (Marinak minden egyes diákjára igaz)
- (15) If you see *anything* out of the ordinary alert the police
 ‘Ha *bármilyen* szokatlan látsz, hívd a rendőrséget’

A KV kifejezések és a modalitás két szempontból is összefüggenek. Egyrészt, sok esetben (bizonyos típusú) modális operátor engedélyezi a KV kifejezést:

- (16) a.???János elvette *akármelyik* süteményt
 b. OK: János elvehette *akármelyik* süteményt
 c.???Jánosnak el kellett vennie *akármelyik* süteményt

Másrészt, a modalitás erősebb értelmezést kölcsönözhet a releváns kifejezésnek ('Free Choice Permission'):

- (17) a. János megevett egy almát *vagy* egy körtét
(Valamelyikre igaz, hogy megette)
b. János elvehetett egy almát *vagy* egy körtét
(Mindkettőre igaz, hogy elvehette)
- (18) a. Elvehetsz *egy* süteményt
'Van egy sütemény (például a mandulás), amelyiket elveheted'
b. *Bármelyik* süteményt elveheted
'Mindegyik süteményre igaz, hogy (azt) elveheted'

7. Polaritás: A negatív polaritású elemek, NPE-k (az angol *any*, *ever*, *a red cent* ('egy fabatka'), vagy a magyar *akárki* (*is*), *egy kicsit is/sem*, *egy fabatkát is/sem*) engedélyhez kötöttek, amennyiben egy másik, matematikailag pontosan jellemezhető operátor hatókörében kell előfordulniuk (Ladusaw 1980, 1983):

- (19) a. ???Ez a könyv *egy fabatkát is* ér.
b. Ha ez a könyv *egy fabatkát is* ér, visszaadom a diplomámat.
c. A vásárlók elvittek minden árut, amiről gyanítható volt, hogy akár *egy fabatkát is* ért.
d. Ez a festvény hamisítvány, *egy fabatkát sem* ér.

A pozitív polaritású elemek, PPE-k, tág hatókört vesznek fel pontosan azok fölött az operátorok fölött, amelyek a NPE-ket engedélyezik. A következő alfejezetben szó lesz arról, hogy a mai magyar nyelvben a (módosítatlan) határozatlan leírások PPE-k:³

- (20) a. János nem talált hibát a dolgozatban.
b. János bosszankodik, mert nem talált meg *egy hibát* a dolgozatban.

8. Tagadó névmások/determinánsok a negatív egyeztetéssel bíró nyelvekben (Ladusaw 1992): Ladusaw szerint az úgynevezett *n*-kifejezések (a magyarban: *s*-kifejezések) határozatlan leírások, amelyeknek (a NPE-khez hasonlóan) engedélyre van szükségük. A negatív polaritású elemektől az különbözteti meg őket, hogy csak a tagadás engedélyezheti őket. Megelőlegezve a dinamikus szemantikát, Ladusaw nyomán azt mondhatjuk, hogy az *s*-kifejezés hozzájárulása egy szabad változó bevezetésére korlátozódik. (Ezt a változót a tagadó operátor köti.)

³ A (20-a) példából kitűnhet, hogy a számjelölés nélküli pusztá főnevet nem tekintjük határozatlan leírásnak.

- (21) János nem látott *semmit*
semmi : *dolog'(x)*, engedélyhez kötött.

A határozatlan leírások kezelésének alapvető kérdése, hogy kvantornak tekintendők-e. Az utóspecifikusság, a számaras hatások és a kivételes hatóköri viselkedés mellett szolgáltató érvel, hogy nem tekintendők kvantornak. A dinamikus szemantika megoldását (Heim 1982, Kamp 1981) követve a határozatlan leírásokat szabad változót tartalmazó kifejezésnek fogjuk tekinteni. Ez lehetővé teszi az *s*-kifejezések vagy a dependens, változó jelölésű kifejezések kezelését is.

A határozatlan leírások különféle 'többlet' jelentésmozzanatait illetően az első kérdés, hogy egy-egy jelentésmozzanat az igazságfeltételek (tehát a szintaxis által meghatározott szemantikai értelmezés) vagy az implikaturák és más pragmatikai jelenségek körébe tartozik-e. A hatóköri specifikusság például nyilvánvalóan szemantikai tulajdonság (a különböző hatókörű olvasatok más és más igazságfeltételeknek felelnek meg); a reduplikációval jelzett dependens olvasatok is az igazságfeltételeket érintik. Ma is igen élénk vita tárgya azonban, hogy az *e*-specifikusság, az antispecifikusság vagy a korlátlan választék olvasat a szemantikához vagy a pragmatikához tartozik-e.

2. Határozatlan leírások a mai magyar nyelvben

Ebben az alfejezetben az összehasonlítás érdekében röviden felvázoljuk a mai magyar határozatlan leírások osztályait.

Leíró, formai szempontú besorolás szerint a következő osztályokról lehet szó:

- Határozatlan névelővel vagy determinánssal alkotott szerkezetek: *egy*, *némi*, (*egy*) *néhány*; *valamennyi*, *valahány*.
- *Né-* előtagú DP-k vagy determinánsok: *némely*, *néha*; *némikor*, *némelykor*, *néhol*.
- *Vala*+névmás; (determináns és DP). A *vala*-DP-ket követheti az *is* partikula.
- *Akár*+névmás (+*is*).
- *Bár*+névmás (+*is*).
- *S*-kifejezések (*senki*, *semmi*, *sehol*...).

Értelmezési lehetőségeik szerint a mai magyar nyelv határozatlan leírásai a következő módon jellemezhetők:

- Episztemikus specifikus olvasata lehet azoknak a DP-knek, amelyek határozatlan névelőt vagy számnevet tartalmaznak, valamint a *vala*-sorozat legtöbb tagjának.

- Partitív specifikus olvasata lehet azoknak a DP-knek, amelyek előfordulhatnak a mondat bal periferiáján, a Topik pozícióban.

(22) a. A könyvtárban ma mindenki Shakespeare-t olvasott.

b. *Egy diáklány* a szonetteket olvasta.

- Dependens₁ leírások a reduplikált számnevek.
- Dependens₂ determináns az Erdélyben használatos *vagy egy* (*vaegy*, *vajegy*), vagy a köznyelvben is előforduló *valami*, *valamiféle*.

(23) a. Van *vagy egy* gyufád?

b. János egy fogadáson találkozott *valami* diplomatával, azóta ilyen választékos a beszéde.

- Negatív határozatlan leírások, *s*-kifejezések: *senki*, *semmi*...
- ‘Korlátlan választék’ kifejezések és negatív polaritású elemek: *akár*+névmás, *bár*+névmás (*is*-sel vagy anélkül), *vala*+névmás + *is*.⁴

2.1. Valaki és társai a mai magyarban

Ebben a részben áttekintjük a *vala*-kifejezéseknek a mai magyarra jellemző értelmezési lehetőségeit. Ennek az áttekintésnek az elsődleges célja az ómagyar kori állapottal történő összevetés. A 2.1.1 rész foglalkozik a kifejezéscsaládra általánosan jellemző, az antispecifikusságot nem érintő tulajdonságokkal. A 2.1.2 kitér bizonyos *vala*-kifejezések antispecifikus használatára, az *is* partikula (feltételezett) hozzájárulására és egy-két jelenségre, amely feltehetőleg az ómagyar kor ’maradványa’.

2.1.1. Pozitív polaritás és specifikusság

A *vala*-előtagú határozatlan leírásokat a mai magyar nyelvben a következő tulajdonságok jellemzik:

Tagadás hatóköre: Nem fordulnak elő azonos tagmondati tagadás hatókörében. Előfordulhatnak viszont a főlerendelt mondatbeli tagadás hatókörében:

(24) a. János dühös, mert nem találkozott *valakivel*

‘Van (egy bizonyos) valaki, akivel János nem találkozott, és ezért dühös’

Hiányzó olvasat: ‘János nem találkozott senkivel, ezért dühös’

b. Nem hiszem, hogy János találkozott (volna) *valakivel*

Mindkét olvasat megvan.

⁴ A polaritás kifejezéséről a magyarban l. többek között Hunyadi (1981), Abrusán (2007), Halm (2013), Szabolcsi (2004).

Utóspecifikusság:

(25) *Valaki_i* elvitte a vonalzómat. Legyen szíves, minél hamarabb hozza_i vissza

Hatóköri specifikusság: A *vala*-előtagú DP-k hatóköre tágabb lehet, mint az őket tartalmazó operátoré vagy szintaktikai szigeté:

- (26) a. Mindenki hallotta a pletykát, hogy *valakit* bekísértek az egyetemről
Releváns olvasat: 'Van valaki, akiről mindenki hallotta a pletykát, hogy bekísérték az egyetemről'
b. Ha látsz *valakit*, értesíts!
Releváns olvasat: 'Van egy bizonyos valaki, és, ha látod, értesíts'
(Szamaras olvasat: 'Minden *x*-re igaz, hogy ha látod *x*-et, értesíts')
c. Amikor János elutazik *valahova*, mindig elégedetten jön vissza
Releváns olvasat: 'Van egy bizonyos hely, például Naumburg, ahova, ha János elutazik, mindig elégedetten jön vissza'

A *vala*-kifejezések lehetnek p-specifikusak vagy e-specifikusak. (A (27)-es mondatban a nem-megszorító, *mellesleg*-et is tartalmazó vonatkozó mellékmondat jelenléte diagnosztizálja az e-specifikus olvasatot.)

(27) Jánost tegnap magához hívatta *valaki* (aki, mellesleg, tizenöt éve a főnöke).

- (28) a. Tegnap a könyvtárban mindenki Shakespeare-t olvasott.
b. *Valaki* a Troilus és Cressidát lapozgatta.

Szamaras hatások: A *vala*-kifejezéseknek lehet univerzális értelmezése a kondicionálisok antecedensében vagy az univerzális kvantorok restriktorában:

- (29) a. Ha *valaki* nem ért *valamit*, szóljon nyugodtan.
Minden *x*-re, minden *y*-ra igaz, hogy ha *x* nem érti *y*-t, szóljon nyugodtan
b. Mindenki, aki észrevett *valamit*, feljegyezte a kis kockás noteszébe.
(Mindenki minden észrevételét feljegyezte)

A fenti jellemzésből kitűnhetett, hogy a *vala*-DP-k pozitív polaritású elemek. Lehetnek specifikusak (episztemikus, partitív, hatóköri specifikusság, utóspecifikusság) és a szamaras ekvivalenciák is érvényesek rájuk.

2.1.2. Episztemikus jelentésmozzanatok, negatív polaritás

Ebben a részben bemutatjuk azokat a *vala*-kifejezéseket, amelyek másként viselkednek, mint az előző pontban bemutatottak, vagy azért, mivel negatív polaritású elemek, vagy azért, mivel episztemikus ('korlátlan választék'-szerű) jellemzőket mutatnak.

Az *is* partikulát tartalmazó *vala*-DP-k negatív polaritású elemek:

- (30) a. Kétlem, hogy János tegnap *valakivel is* találkozott volna, hiszen egész nap a tóparton figyelte a madarakat.
b. ???János tegnap *valakivel is* találkozott.

- (31) Ha *valaha (is)* eljutsz Grönlandra (amit kétlek), fényképezd le a sarki fényt.

A determináns szerepű *valami(-féle)*, *valamilyen*, *valamely* episztemikusként viselkedik, amennyiben jelölete nem releváns, és nem pontosan meghatározott. Szemben viszont a francia *quelque*-vel (a (12)-es példában), jelölete utólag pontosan megadható:

- (32) János találkozott *valami* diplomatával, fogalmam sincs, kivel.

- (33) János találkozott *valami* diplomatával, mégpedig a francia kultúrattasával.

A modális operátorokkal való kölcsönhatás más a *valami*-determinánsnál, mint az *akár*-DP-k esetében:

- (34) a. A nagykövetnek köszönhetően János *akármelyik* diplomatával találkozhatott.
b. Ne udvariaskodj, *akármelyik* süteményt elveheted!
(Deontikus modalitás, kvázi-univerzális értelmezés)

- (35) a. János találkozhatott *valami* diplomatával, attól lett ilyen arrogáns (episztemikus modalitás, nem univerzális értelmezés)
b. János találkozhatott *valamelyik* diplomatával, de nem ő döntötte el, melyikkel (deontikus, nem univerzális)

A determinánsi *valami* előfordulhat epizodikus mondatokban, szemben az *akár*- (vagy *bár*-)DP-kkel:

- (36) a. Tegnap János találkozott *valami* hírességgel.
b. ??Tegnap János találkozott *akármelyik/bármelyik* hírességgel.

A fenti adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a determinánsi *valami*, jóllehet episztemikus (Jázy–Tóvén 2006, 2011 értelmében), mégsem tartozik a ‘korlátlan választékot’ jelölő kifejezésekhez.

A *vala*-család néhány tagja jól meghatározható (nem ‘szamaras’) szintaktikai környezetben határozott, illetve univerzális olvasatú is lehet. Ezeknél feltehetőleg az ómagyarból alkalmasszerűen fennmaradt értelmezési lehetőségről lehet szó.

- (37) a. János *valahányszor* járt már Fokvárosban. (Egzisztenciális)
b. János *valahányszor* Fokvárosban jár, utólag mindig megbánja.
(Univerzális/KV)
- (38) a. Az Alföldön találtak *valamennyi* kőolajat. (Egzisztenciális)
b. A professzor a kéz *valamennyi* csontjáról kikérdezte a vizsgázókat.
(Univerzális)

3. Vala-kifejezések az ómagyarban

Ebben az alfejezetben ismertetjük az ómagyar kori *vala*-kifejezések szemantikai tulajdonságait, és amellet érvelünk, hogy az ómagyar *vala*-kifejezések különféle előfordulásait és használati módjait egységesen kell kezelni, mégpedig úgy, hogy gyenge, megszorítások nélküli igazságfeltételekhez konvencionális vagy társalgási implikaturák járulnak.

3.1. Előjáróban: határozatlan leírások az ómagyarban

Az ómagyar kori határozatlan leírások formai osztályozása a következő lehetne:

- DP-k, amelyek határozatlan névelőt (*egy*, *egynéhány*) vagy számnevet tartalmaztak;
 - *valami*(-nemű, -mely, *melyik*) mint determináns;
 - *né*+névmás: *néki* ('egy bizonyos személy'), *néha* ('egy bizonyos időben'), *némely* ('egy bizonyos) valaki'; megismételve: partitív, 'néhány, de nem mindegyik' olvasatúak, mint a (40)-es példában;
 - *vala*+névmás mint DP;
 - *akár*+névmás alakú DP-k: általában jól meghatározott szintaktikai környezetben fordultak elő, alárendelő mellékmondatok élén, kontrasztív vagy megengedő értelmezéssel;
- (39) *akar meel* ýol eellýen ember ew eeleteeben. azon valýk meg. ha veegre vonzýa. (ÉrdyK 603b)
Mm: 'akármilyen jól éljen valaki az ő életében, azon múlik (üdvössége), hogy végig megmarad-e (jónak)'
- (40) *Nekýk* eeggý keppen *nekýk* mas keppen ýarnak az istennek wtan ... De az zent ýrasnak býzonsaga zerent *akar ký mý* keppen ýarýon gazollýon senkýnek semýre nem aggýaak (ÉrdyK 602b)
Mm: 'Némelyek így, némelyek úgy járnak az isten útján ... De, a szentírás bizonyossága szerint, akárki, akárhogyan járjon, gázoljon, senkinek ingyen nem adják (az üdvösséget)'.

- az *s*-kifejezések megvoltak, de máshogyan működtek (l. É.Kiss megj.a. a); a *senki ... nem* helyett gyakran állhatott a vele logikailag ekvivalens *minden ... nem* vagy *nem ... valaki* szerkezet.

(41) *menden test ne* gýczewlkewgýek ew lelkeben (JókK 128)

Mm: ‘Senki ne dicsőítse lelkében önmagát’

Szemantikai-pragmatikai tulajdonságaik szerint az ómagyar kori határozatlan leírások az alábbi osztályokba sorolhatók:

- E-specifikusság: számneves vagy *né*-előtagú DP-k. Jellemző módon, főmondatban fordultak elő és új, hosszú életű, diskurzus-topik szerepű diskurzusreferenst vezettek be. Ez többnyire együtt járt az episztemikus-specifikus státusszal.
- (42) a. Thamadanak azerth *nekik* az sýnagogabol: kýk neweztethnek vala zabadosoknak ... Es kýk mýnd Ciliciabol es Asýabol valanak. (ÉrdyK 172a)
- b. (az üres széket a mennyben) *nemýnemew* Anglýaý nagy papnak (St Thomas à Becket) tartanaak. (ÉrdyK 183a)
- (43) Azkeppen bodog ferencz vala *nemý* tarsy týzenket apostoloknak zamara gyewlekeztek boczata kettewt kettewt ez vylagotmya predicalný (JókK 128–129)
- Mm: ‘Boldog Ferencnek volt egy néhány társa; ugyanannyian gyűltek össze, mint a tizenkét apostol; elküldte őket kettesével/kettenként, prédikálni világszerte’
- (44) Wgý mond *nýhol* zent Agoston doctor ký mýnd ezeeben vegýee:
(ÉrdyK 46a)

Figyelemreméltó az ómagyar és a mai magyar *néha* összevetése. A mai magyarban a *néha* határozatlan jelölletű (‘a múltban valamikor, nem tudni, mikor’), vagy ismétlődést is jelölhet (‘János néha teát, néha kávéét reggelizik’). Az ómagyar korban a *néha* egy bizonyos (múltbeli) időpontot jelölt. A (45)-ös példában a *niha* referense Mária megtisztulásának ünnepe, amikor Simeon találkozott a gyermek Jézussal a templomban. Simeon felismerte Jézusban az istenséget, és megjósolta, hogy Mária szívét átjárja majd a fájdalom töre.

- (45) en erzem ez bu-thuruth kyt *niha* egyre (ÓMS)
‘érzem a szomorúság törét, amelyet valamikor ígért/megjósolt’

- Partitív-specifikus olvasat: tipikusan a megismételt *né*-kifejezések rendelkeztek ezzel az olvasattal, de a *vala*-kifejezések is lehettek partitív-specifikusak, mint a (49)-es példa esetében.
- Az angol *some*-hoz hasonló a determinánsi *valami* (*-nemű, -mely*), *némi* (*-nemű*), amennyiben tulajdonságok fölött operálhatott (hasonlóan a mai magyar *valamiféle*-hez).
- ‘Furcsán’ specifikus lehetett a *valaki, valami*. A ‘furcsa’ alatt az értendő, hogy episztemikus specifikus olvasatú volt, de szintaktikailag és modálisan/intenzionálisan alárendelten fordult elő, vö. Aloni–Port (2006) javaslatával az episztemikus kifejezések specifikus használatáról.
- Csereszabatos, majdnem minden környezetben előforduló kifejezések voltak a *vala*-család tagjai (az utóspecifikus, diskurzustopik értelmezés nem volt rájuk jellemző). Használatukra (többnyire) jellemzőek Jayez és Tovená kritériumai a KV-értelmezést illetően: a tudatlanság, ‘ignorance’ (a kognitív ágenst jellemző információhiány) és a ‘mindegy, melyik’ (‘indifference’) jelentésmozzanat.
- Dependens₁ kifejezések voltak a reduplikált számnevek.
- Negatív polaritású, illetve ‘korlátlan választék’ kifejezések voltak az *akár*-DP-k. A *vala*-DP-knek is lehetett ilyen használatuk. A következő alfejezetben kerül sor annak a tárgyalására, hogy a *vala*-DP-knek ez inherens tulajdonsága volt-e, vagy alkalomszerűen állhatott-e elő ez az olvasatuk.

Az ómagyar kori határozatlan leírásokat áttekintve szembetűnik egyfajta morfológiai determináltság: A névmást tartalmazó leírásoknál úgy tűnik, előtagjuk meghatározta értelmezésüket is. A *né*-sorozat jelölte a specifikusságot, az *s*-sorozat a negatív környezetet, az *akár*-sorozat pedig a korlátlan választék olvasat sajátos esetét. Ebből a megfigyelésből két következtetés is levonható. Először, a *vala*-előtagú kifejezéseket illetően arra lehet következtetni, hogy a *vala* morféma az episztemikus, antispecifikus olvasat jelölője. (Voltaképpen ‘erősebb’ következtetésre is juthatunk, miszerint a *vala* előtag egyszer és mindenkorra meghatározta ezeknek a kifejezéseknek az antispecifikus, episztemikus értelmezését.) A második következtetés az, hogy általában a kötött morféma + névmás alakú határozatlan leírások interpretációjában szétválasztható a névmás és a morféma hozzájárulása. Eszerint a névmás szerepe egy szabad változó bevezetése, az őt megelőző morféma pedig a specifikus, a negatív, vagy a korlátlan választék-negatív polaritású értelmezésért felelős operátorként elemezhető. Ez a módszer minden további nélkül alkalmazható a *minden* + névmás összetételű univerzális értelmezésű kifejezésekre, hiszen ezeknél a *minden* meghatározza az igazságfeltételeket. A határozatlan leírások esetében azonban nem világos, hogy az operátornak tekintendő kifejezések hozzájárulása voltaképpen melyik grammatikai modulba sorolandó.

3.2. A *vala*-család

Ez a rész foglalkozik a dolgozat központi kérdésével, az ómagyar kori *vala*-kifejezések szemantikájával. Kiinduló feltételezésünk az, hogy az ősmagyarra és a korai ómagyarra jellemző az aluldeterminált névmások ('indeterminate pronouns', Kratzer-Shimoyama 2002) megléte. Azaz, a *ki* és társai mondattani-jelentéstani szerepe aluldeterminált volt; különálló, a névmástól esetleg jókora távolságban levő operátor dönthette el, hogy kérdő, vonatkozó, vagy kvantor által lekötött névmásról volt-e szó. Sejtésünk szerint a korai ómagyar kor folyamán történhetett, hogy ezek a névmások egy morfológiai egységet alkottak egy-egy újdonsült operátorral (*né*-, *vala*-, *akár*-, *az*-, *hogy*- ...).⁵

A *vala*- a TESz (Benkő 1976) szerint a *való* igenév allomorfa, azaz, nem finit igealak. A *vala* + névmás alakú kifejezésekben első közelítésben egzisztenciális operátornak lehetne tekinteni; számos elméleti és empirikus meg gondolás szól azonban emellett, hogy jóllehet a *vala*-kifejezések egzisztenciális értelmezésűek, mégsem tekintendők egzisztenciális kvantornak. Egy lehetséges modelleméleti rekonstrukció szerint az ómagyar kori *vala* episztemikus operátornak tekinthető: Dayal (1997) javaslatát az ómagyarra alkalmazva azt mondhatjuk, hogy a *vala* szerepe, hogy az értelmezést minden szóba jöhető episztemikus alternatívára kiterjessze, úgy, hogy a *vala*-kifejezés jelöletének kötelező módon váltakoznia kell, amennyiben lennie kell legalább két alternatív világnak, amelyben mást és mást jelöl. (l. Bende-Farkas megj. alatt).

A *vala*+névmás alakú kifejezés (vonatkozó) mellékmondatokban szabad változót bevezető, KV olvasatú (illetve, a KV olvasatot legalábbis megengedő) DP, amely információhiányt és 'mindegy-melyik' státuszt is jelölhetett. Tartománya szűkebb lehetett az *akár*-kifejezéseknél, de mindenképpen tágabb, volt, mint a *né*-kifejezéseké.

Szintaktikai kategóriák szerint a *vala*-család tagjai a következőképpen csoportosíthatók:

⁵ A nyelvelmékekben a Jókai- és az Érdy-kódexben találkozni aluldeterminált névmással a tagadás vagy a kondicionális hatókörében:

- (i) a. Ha kedeeg *my* kewessee annal nagyobot zolt volna. hyzóm hogy mind ez vylaag sem foghatta volna meg (ÉrdyK 54a)
Mm: 'Ha (Szent János) valamennyire/bármennyire nagyobb/hangosabban szolt volna, hiszem, hogy az egész világ sem érthette volna meg'
- b. Az yo lelkew embernek kedeeg nagyob erdemót zerez vele chak *ky* neky ne engehegyen (ÉrdyK 82b)
Mm: '(Az ördög csábítása) a jólelkű embernek megsokasítja az érdemeit, csak (az kell, hogy) senki ne engedjen neki'

- Determinánsok: *valami, valaminemű, valamennyi, valahány.*
- Determinánsok: *valamely, valami, valamelyik.*
- DP: *valaki, valami, valamelyik.*
- XP-k (határozószók/DP-k): *valahol, valamikor, valaha.*
- Gyakoriság-határozók: *valahányszor, valamennyiszer.*

A *vala*-kifejezések a kódexekben többnyire szintaktikailag vagy logikailag alárendelt helyzetben (mellékmondatban, illetve valamely operátor hatókörében) fordultak elő. Nem használták őket utóspecifikus módon, új diskurzustopik bevezetésére. Mindamellett előfordulhattak episztemikus specifikus használattal, akár szűk hatókörrel is, intenzionális kontextusban. A (46)-os példában származtatott specifikus olvasatról beszélhetünk: a mondatban szereplő nővéreknek közvetlen bizonyítékuk volt egy bizonyos valaki jelenlétéről, akkor is, ha ezt a személyt nem tudták pontosan azonosítani.

(46) az sororok hallottak jmadsgnak jdeyen mynt ha *valakyvel* zolt volna. Az zoot hallyak vala de nem erthetyk vala (MargL, 15–16/ 8 r–v)

Mm: ‘A nővérek hallották az ima idején, mintha valakivel beszélt volna. A szavakat/a szótat hallották, de nem értették.’

A (47)-es példában ismét származtatott vagy közvetett specifikus értelmezésről lehet szó, hiszen ha valaki azt mondja, hogy szeretne kérni valamit, akkor számára a kérés (jelölete) pontosan meghatározott. (A példában persze az olvasó is megtudja, mi volt a kérés.)

(47) Tahat vepec o hozia zebedeus fiainac ańnoc o fiaival ozuo imaduan & keruē *valamit* o tollō ... è ket fiamnac eggic vl'l'õn te iog fèlollèd (a mennyben) (MünchK 26ra)

Mm: ‘Tehát hozzá lépett a Zebedeus fiainak anyja, fiaival együtt, áhítattal köszöntvén, és kérvén *valamit* tőle: ... e két fiának egyike üljön a te jobbodon (a mennyben)’

A következő példa, a (48)-as, gyaníthatóan szintén specifikus olvasatú, legalábbis közvetve; az okoskodás hasonlít a (47)-beli példához. Ha az eredeti kognitív ágens jól meghatározható dologról szeretett volna egyezsége jutni, akkor ezt az olvasó is elfogadhatja, akkor is, ha ő maga nem tudja közelebbről behatárolni.

(48) En akernec[sic!] *valamj̃t* te veled zerzenem en lelkennek yduesegerewl
(JókK 38)

Mm: ‘Szeretnék veled *valami* egyezséget kötni/egyezségre jutni a lelkiüdvömről’

Partitív-specifikus *vala*-kifejezést tartalmaz a (49)-es példa, ahol a birtokos *-ik* szuffixum expliciten kódolja a partitivitást.

- (49) hogyha barátoknak *valamelyk* eluezend Akarok ewerte tartoznom vrnak ocott adnĳa (JókK 119)

Mm: ‘Hogyha a barátok közül valamelyik elvész, azt akarom, hogy számadással tartozzam érte az Úrnak’ (*valamely* tartománya: a ferencesek halmaza)

A *vala*-kifejezések előfordulhattak a tagadás közvetlen hatókörében:

- (50) a. akara megmosdani a gimolĉ kĕrtbĕ mert heu *vala*. & nĕ *vala* ot *valaki* a kĕt ěl rĕitezet vĕntol megvaluā (a két elrejtőzött öreget kivéve) (BécsiK 168-169)

Mm: ‘(Zsuzsánna) meg akart mosdani a gyümölcsösben, mivel hőség volt, és nem volt ott senki a két elrejtőzött vénembert kivéve’

- b. akarom hogy fogagyad ennekem hogy sonha *valamely* lelkest meg ne sercz..l auagy embert l sem *valamy* kart mendennemew allatban tenny ne merĳ (JókK 149)

Mm: ‘akarom, hogy megfogadd nekem, hogy soha senki lelkest vagy embert meg nem sebesítesz, és semmiben ne merj semmi kárt tenni.’

A tagadást illetően két alesetet kell megkülönböztetni:

- A *vala*-kifejezések állító mondatokban fordultak elő a tagadás hatókörében. Ez a jelek szerint elsősorban hatóköri kérdés, pusztán arra utal, hogy az ómagyar kori *vala*-DP-k nem voltak pozitív polaritású elemek.
- Tiltásokban, deontikus modalitást kifejező mondatokban NPE olvasatot nyertek, ami az episztemikus DP-k jellemzője (Haspelmath 1997, Aloni–Port 2006). A *valami* determináns a mai magyarban is hasonlóképpen viselkedik a *nehogy*-gyal kezdődő mondatokban, jóllehet a mai *vala*-DP-k pozitív polaritású elemek:

- (51) a. Tartok tőle, *nehogy* Mari megtudjon *valamit* a karácsonyi tervekről.
b. *Nehogy* már megint *valami* kifogással állj elő!

A *vala*-kifejezéseknek gyakran tulajdonítható episztemikus vagy korlátlan választék olvasat:

- (52) Es el fordola tarsihoz nagyĳ czudalatossagual monda melyet *valaha* lattam volna olynagyĳ allatĳw ez (JókK 22)

Mm: ‘És társaihoz fordulva nagy csodálkozással/csodálattal mondta: “Ez a legnagyobb(?), amit valaha (is) láttam” ’

- (53) De zent fferencz ewnek [sic!] yewueset yogondolattyat es kysalasat annak elewtte meg toda ewlelkeben mÿ elewtt *valamÿt* nekÿ mondott uolna: (JókK 77)

Mm: ‘De Szent Ferenc lélekben megtudta az ő jövetelét, jó gondolatait és küzdelmét, mielőtt bármit is mondott volna neki’

Valami, mindegy ki/mi/hány/mennyi:

- (54) Es hogÿ *valamennÿet* yartuolna esmeg hÿua ewtett smonda ... (JókK 28)

Mm: ‘Miután valamennyit haladt előre, ismét (magához) hívta, és azt mondta...’

Az ómagyar és a középmagyar korban a *vala*-kifejezések lehettek vonatkozó névmások, illetve vonatkozó DP-k. Ebben a funkcióban általában ‘fejetlen’, szabad vonatkozó mellékmondatokban fordultak elő, amelyek többnyire általánosítást fejeztek ki. (Alig néhány eset ismert, amikor epizodikus mondatban a vonatkozó mellékmondat pontosan behatárolható individuumnak felel meg.)

Az (55)-ös példában a latin fordítás jelenléte is megerősíti, hogy a *valaki* vonatkozó névmásként értendő. A példák azt is megmutatják, hogy a vonatkozó mellékmondat lehetett kötelező bővítmény vagy adjunktum. Az (58) alatti példák jól szemléltetik a *vala* előtagú vonatkozó névmás korlátlan választék olvasatát: a beszélő (Ruth) nem tudhatja, hogy akihez szól (Noémi), hova fog menni, hol fog lakni, de ez számára nem is releváns.

- (55) *valaki* iste(n)nec zolgal orzagl vgy mint orozlan

Qui seruit deo regnat vt leo (GuaryK 11)

Mm: ‘Aki istennek szolgál, oroszlánsként uralkodik’

- (56) Es hogÿ *valakÿ* mend ew yonhual zeretne ez zerzetett legymelÿ ygen bewneslegÿen Demaga yrgalmaz neky ysten (JókK 104)

Mm: ‘Aki teljes szívéből szereti ezt a szerzetet, az isten megirgalmaz neki, akármilyen bűnös legyen is’

- (57) a. Mert *valaky* hatra nez nem melto mennyeknek orzagara:
(Könyvecse 2v)
Mm: ‘Mert aki hátra néz, nem méltó a menyországra’
b. *valamit* parāčolandaz tēzem (BécsiK 6)
Mm: ‘Amit (csak) parancsolsz, megteszem/azt teszem’
‘Bármit parancsolsz, megteszem/azt teszem’
c. *walakinek* azert elleten feie es homloka waġon: ez elleten
termezetzerent elōs elmeiō: (TihK 53r)
Mm: ‘Akinek tehát ilyen a feje és a homloka, az természet szerint éles
elméjű’
- (58) a. *Valahoua* menēndēz mēgēc (BécsiK 2)
Mm: ‘Ahova mész, én is megyek’
‘Bárhova mennél, én is megyek (veled)’
b. *valahol* lakozādal ēn es lakozom. (BécsiK 2)
Mm: ‘Ahol lakozol/lakni fogsz, én is ott lakom (majd)’
‘Bárhoz lagnál, én is ott fogok lakni’

(59) *vala hol* waġon az the keenczed. ott vagyon az the zýwed ees. (ÉrdyK 136a)

A (60) alatti példa azon kevés epizodikus mondat egyike, ahol a vonatkozó mellékmondat jelölete kontextuálisan igen pontosan meghatározott. Előzménye: Júdást megkérdik a poroszlók, hogyan, honnan ismerhetik fel Jézust.

- (60) *Valakit* megapolandoc o az fogiatoc otēt (MünchK 33rb)
Mm: ‘Akit megcsókolok, ő (lesz) az. Fogjátok meg.’

A teljesség kedvéért álljon itt még egy példa, ahol a vonatkozó mellékmondatok meglehetősen pontosan meghatározzák, kiről van szó:

- (61) *valakj* elezer az veternyēere mennee. kýnek mýklos ees vona newe azth
teenneek pýspekke (ÉrdyK 157a)
Mm: ‘Aki elsőnek megy az esti istentiszteletre, és akit Miklósnak is
hívnak, azt tegyék meg püspöknek.’

A *vala*-mellékmondatok előfordulhattak kvantorok restriktorában, ami ismét a mellett szól, hogy a *vala*-kifejezések nem voltak egzisztenciális kvantorok. (Ha kvantorok lettek volna, akkor a *minden* nem tudta volna lekötni az általuk bevezetett változót.)

- (62) Mindon *valaki* att’afiat ġū’loli ez e’eten embor ġilcos (GuaryK 6)
Mm: ‘Mindenki, aki testvérét, felebarátját gyűlöli, az ilyen ember gyilkos’

(63) Es mynden *valakj* ew hazaat el hagyangya: ... az en newmeeerth: zaaz anneet veezen erette. (ÉrdyK 207b)

Mm: 'És mindenki, aki a házát elhagyja, ... az én nevemért, száz annyit kap érte'

Ebben a részben láthattuk, hogy az ómagyar kori *vala*-kifejezések értelmezési lehetőségei meglehetősen széles skálát fogtak át: Jóllehet nem voltak utóspecifikusak, rendelkezhettek partitív-specifikus vagy közvetetten specifikus értelmezéssel. Emellett előfordulhattak az azonos tagmondati tagadás hatókörében, akár 'egyszerű' tagadó mondatban, akár tiltásokban. Ez utóbbi egyike az episztemikus ('nem ismeretes, nem releváns, pontosan kiről van szó') értelmezés jellemzőinek. A *vala*-DP-k vonatkozó névmási szerepet is betölthettek, többnyire szabad vonatkozó mellékmondatokban, amelyek általánosítást fejeztek ki; a *vala*-kifejezésnek, illetve a mellékmondat egészének ilyenkor sem volt pontosan behatárolható jelölete.

A *vala*-kifejezésekről nem mondható el, hogy az antispecifikus vagy a korlátlan választék olvasat elidegeníthetetlenül hozzátartozott értelmezésükhöz. A *vala* morfémáról sem állítható tehát, hogy egyetlen jelentésmozzanat 'kódolása' lett volna a feladata. Ebből az ómagyar kori *vala*-kifejezések értelmezésére nézve az következik, hogy egységes kezelést igényelnek, olyan (gyenge) igazságfeltételekkel, amelyek összeférnek változatos használati módjukkal. Ómagyar kori használatuk két problematikus esetéről, a *vala*-DP-k és determinánsok antispecifikus, KV használatáról, valamint a vonatkozó névmási szerepről más módon kell számot adni. A vonatkozó névmásra jellemző maximalitási olvasat a logikai szerkezetből fog következni, az antispecifikus-KV használat pedig az igazságfeltételekhez járuló implikaturákból.

3.3. Széles spektrumú határozatlan leírások

A *vala*-kifejezések változatos értelmezési lehetőségei (a specifikusság bizonyos válfajaitól az episztemikusságig) arra engednek következtetni, hogy gyenge igazságfeltételekkel rendelkeztek, és ezekhez többféle pragmatikai többlet járulhatott. A *vala*-kifejezésekről tehát nem mondható el, hogy specializálódtak volna, például az episztemikus vagy a 'korlátlan választék' olvasat kifejezésére, szemben a spanyol *algún*-nal, a német *irgendein*-nel, vagy a mai *akár*-DPkkel. Közvetett, empirikus érvként következzenek egy sorozat példa az Érsekújvári kódex három egymás után következő oldaláról, Sienai Szent Katalin legendájából:

Specifikus értelmezés (utólagos specifikáció):

- (64) az naptwl fogwa ew zwweben kezde gerýedezný *valamely* zerzetnek
rwhaýanak kewāsaga Es ýeleswl attýank zent damokosnak zerzetýt
(197vb)

Mm: ‘attól a naptól kezdve kezdte kívánni valamely(ik) szerzetnek a ruháját, jelesül, Szent Domonkos atyánk szerzeté(é)t’

Partitív használat. Szent Katalin látomásában megjelenik egy sereg szent, mindegyik egy-egy szerzetesrend alapítója.

- (65) Es mýkron mýnd az zentek katerýnath ýnteneýek hogi *walameliet* az zent
zerzetek kezzwl walasztana ew maganak ... keezde iarwlný atýank zent
domokos eleýben (198ra)

Mm: ‘És amikor a szentek mind intették Katalint, hogy a szent szerzetek közül válassza ki valamelyiket magának, ... atyánk szent Domonkos elé járult’

Negatív polaritású elem, deontikus modalitás hatókörében. Szent Domonkos szól Katalinhoz:

- (66) Es ne zegienlý *walamý* banthalmat ez zerzetben wallanod (198rb)

Mm: ‘És ne szégyellj semmiféle bántódást (sem) szenvedni ebben a szerzetben’

‘És ne szégyelld, ha valamilyen/akármilyen bántódást is szenvedsz ebben a szerzetben’

Szintén modális kontextusban előforduló negatív polaritású kifejezés található a (67)-es példában. Szent Katalin apja beleegyezését adja, hogy lánya szerzetbe menjen, és a következő ígéretet teszi:

- (67) Es ýnnen towa mý tegedet *walamýben* te mýwelkedetýttwl megh nem
wonzwnk awagý bantwnk (198rb)

Mm: ‘És ettől fogva semmiben nem akadályozzuk a te cselekedeteidet’

3.4. A vonatkozó névmási használat és problémái

A szemantika számára az ómagyar vonatkozó névmási *vala*-kifejezések meglehetősen problematikusak. A *vala*-kifejezések határozatlan leírásként par excellence egzisztenciális értelmezésűek,⁶ és új diskurzusreferens bevezetését szolgálják. A szabad vonatkozó mellékmondatokat bevezető operátorok ezzel szemben unicitási és maximalitási operátorok (Jacobson 1995). Ezek a mellékmondatok a(z adott kontextusban) maximális individuumot jelölik, amelyre teljesülnek a mondat „többi része” által támasztott feltételek. A

⁶ Természetesen nem a számaras szerkezetekben.

vonatkozó névmás olyan operátornak tekinthető, amely egy predikátumnak (a (68)-as példa esetében ez a *Péter ... -t olvas*) megfelelteti a vonatkozó halmaz (kontextuálisan behatárolt) egyetlen legnagyobb elemét.

(68) Amit Péter olvas, az a Csíkos könyvek féltve őrzött példánya.

Előfeltevés: létezik egy és csakis egy individuum, amelyre igaz, hogy Péter olvassa.

Állítás: ez az individuum azonos a Csíkos könyvek féltve őrzött példányával

Tekintve, hogy az ómagyar *vala*-kifejezéseket egységesen szeretnénk kezelni, a feladat az, hogy a vonatkozó mellékmondatok hozzájárulását úgy vezessük le, hogy a *vala*-kifejezést nem tekintjük maximalitási operátornak. A (62) és (63) példák alapján a *vala*-kifejezéseket egzisztenciális kvantornak sem tekintjük. Ehelyett a *vala*-kifejezéseket szabad változót tartalmazó nyitott propozíciónak tekintjük. A vonatkozó mellékmondatok maximalitási olvasatát tehát más tényezőkből kell levezetni. Korábbi munkánk során a vonatkozó névmási *vala*-kifejezések reprezentációjában lehetséges világok fölötti univerzális kvantort feltételeztünk (Bende-Farkas, megj.a., Dayal 1997-et követve), amely felelőssé tehető az individuumváltozó tartományának kiszélesítéséért és a vonatkozó mellékmondat jelöletének változásáért, a lehetséges világ-paraméter függvényében. A továbbiakban viszont egy ennél lényegesen egyszerűbb megoldást mutatunk be.

A szabad vonatkozó mellékmondatok korrelatív szerkezetek

Az ómagyar kori szabad vonatkozó szerkezetek voltaképpen korrelatív szerkezetek. Ezt a besorolást első látásra formai szempontok indokolják, de, amint látható lesz, azzal az előnnyel jár, hogy a korrelatív szerkezetek szemantikájának a segítségével levezethető a maximalitási olvasat, anélkül, hogy a *vala*-kifejezést maximalitási operátornak kellene tekinteni.

A korrelatív mellékmondatok jellemzői (Lipták 2009a nyomán) a következőképpen foglalhatók össze:

1. Az esetek elsöprő többségében a bal periferián találhatóak.
2. Több, egymás után következő vonatkozó kifejezést tartalmazhatnak:

(69) (frater Rufen) *Valamýkoron valakytewl hýwatattýkuala ezenne nehezseguel es zerelmuel es zauanak kesedelmeuel ewtet hýuonak feleluala* (JókK59–60)

Mm1: ‘Amikor valaki szólította, annyira nehezen, igyekezettel és késlekedve válaszolt neki’

Mm2: ‘Bármikor, bárki szólította, annyira nehezen, igyekezettel és késlekedve válaszolt neki’

- (70) Es azért *valamýkoron mýtt* zoluala zent fferenczrewl mondýauala ffrat[er] lleo En dragalatosim mend nagyók: de zent fferencz es nagy (JókK 44)
Mm: ‘Bármikor, bármit mondott frater Leo Szent Ferencről, hozzátette: „Kedveseim, mind nagyok, de Szent Ferenc is nagy!”’

3. A főmondat a mellékmondatra (az általa jelölt individuumra) visszaautaló korrelátumot tartalmaz (vö. az (57c) vagy az (59)-es példával); a korrelátum határozott leírás, mutató névmási(i kifejezés).

A szabad vonatkozó mellékmondatok és a korrelatív szerkezetek egyaránt maximalitást fejeznek ki (Jacobson 1995, Grosu-Landman 1998). A korrelatív szerkezetek visszavezethetők a feltételes szerkezetekre (hivatkozásokért l. Lipták 2009a, 2009b).

Közvetett bizonyítékot szolgáltat a két szerkezet közti párhuzamra a (71)-es példa az ómagyar korból. Ezek a mondatok a látszat ellenére feltételes szerkezetek, amelyekből hiányzik az alárendelő kötőszó. ((71a) és (71b) nem szabad vonatkozó szerkezet, hiszen a mellékmondat nem logikai alany.)

- (71) a. *walaký* az *kýczýnded weethkezettel* nem gondol lassan lassā Igen nagyra newekedyk (ÉrsK 130ra)
Mm: ‘Ha valaki nem törődik az apró bűnökkel, azok lassacskán igen nagyra nőnek’
b. Mert *walaký* vakmerőseeggel es tudwan veetközýk zent leelek ellen valo býn (ÉrdyK 46a)
Mm: ‘Mert ha valaki vakmerően és szándékosan vétkezik, az a Szentlélek ellen való bűn’

A korrelatív és a feltételes szerkezetek közti párhuzam magyarázhatja, hogy a (72) alatti két mondatot egymás szinonimájaként értékeli a szemantikai kompetencia ((72a) az ómagyar kori (57a) parafrázisa).

- (72) a. Valaki hátranéz, (az) nem méltó a menyországra
b. Ha valaki hátranéz, nem méltó a menyországra

Ha a korrelatív szerkezetek visszavezethetők a feltételes szerkezetekre, akkor érvényes lesz rájuk a kondicionálisokra vonatkozó szamaras ekvivalencia:

- (73) $(\exists x.[P(x)]) \rightarrow \varphi \equiv \forall x.[P(x) \rightarrow \varphi]$
(A dinamikus logika szerint x -nek lehet szabad előfordulása φ -ben).

A szamaras ekvivalencia érvényessége azt jelenti, hogy a korrelatív szerkezetek értelmezésekor nincs szükség külön maximalitási operátorra, hiszen a maximalitási olvasat a kondicionális interpretációjából (automatikusan) következik. Azaz, az alábbi példa mondatai ekvivalensek lesznek:

- (74) a. Valaki hátranéz, (az) nem méltó a menyországra.
 b. Ha valaki hátranéz (az) nem méltó a menyországra.
 c. Mindenkire igaz, hogy ha hátranéz, nem méltó a menyországra.

3.4.1. A 'korlátlan választék' olvasat ábrázolásáról

Ebben a részben a 'korlátlan választék' jelentésösszetevőt tárgyaljuk, tekintettel arra, hogy az ómagyar *vala*-kifejezéseknek nemcsak vonatkozó mellékmondatokban, hanem más szintaktikai környezetekben is megjelent ez az olvasata. Pontosabban, Dayal (1997) és az ő gondolatmenetét továbbvivő von Fintel (2000) javaslatait fogjuk ismertetni. Mindkét elemzés a *whatever* vonatkozó névmásra összpontosít, de valószínűleg a mondat belsejében található DP-kre is alkalmazható.

Dayal és von Fintel elemzésének ismertetését azért is fontosnak tartottuk, mivel a KV jelentést mindkét szerző beépítette az igazságfeltételek közé, miközben az ómagyar adatok (és talán a mai magyar adatok egy osztálya is) ezt a megoldási módot nem támasztják alá (l. még Alonso-Ovalle–Menéndez-Benito 2010 ide vonatkozó megjegyzéseit, vagy Jayez és Tovená munkását).

Mielőtt a Dayal–von Fintel elemzést ismertetnénk, le kell szögeznünk, hogy az ómagyar vonatkozó mellékmondatok 'korlátlan választék' olvasatával nem szükséges külön foglalkozni. Ha a *vala*-kifejezés a számaras ekvivalencia hatálya alá esik, akkor eleve univerzálisként értelmeződik. Ekkor azonban az is automatikusan következik, hogy a beszélő nem tudja azonosítani a jelölt individuumo(ka)t, és kilétük a diskurzusban is irreleváns lesz. Továbbra is problematikus marad azonban a mondat belsejében előforduló *vala*-DP-k antispecifikus, korlátlan választék olvasata.

A Dayal és von Fintel nevével fémjelzett elemzéshez visszatérve, ennek az elemzésnek az első lépése az, hogy Dayal különválasztja a vonatkozó névmás *what* hozzájárulását az *ever*-étől. A *what* vonatkozó névmási operátornak felel meg, amely unicitási/maximalitási előfeltevést vezet be. Az *-ever* a maga rendjén egy episztemikus összetevőt vezet be, amely a lehetséges referensek váltakozásáért felelős (a beszélő episztemikus állapotainak megfelelően). Az *-ever* operátor szolgáltatja a magyarázatot a *whatever* univerzális (disztributív) olvasatára.

Dayal és von Fintel fő példája a (75) alatti mondat:

- (75) There is a lot of garlic in *whatever* (it is that) Arlo is cooking.
 'Bármit/Akármit főz(ne) is Arlo, sok benne a fokhagyma'
 A beszélő nem tudja, mit is főz Arlo, de abban biztos, hogy sok benne a fokhagyma.

Dayal és von Fintel olvasata szerint:

- Bizonyos: egy valaminek a megléte a való világban és (ez már elemzés dolga) a beszélő ismereteivel összeférhető lehetséges világokban.
- Az *-ever* operátor a beszélő számára elérhető lehetséges világokon fut végig; Dayal eredeti javaslata szerint lennie kell (legalább) két lehetséges világnak, amelyben Arlo mást és mást főz.

Von Fintel (2000) többek között az alábbi alternatív javaslatok következményeit tárgyalja:

A **D** változat (Dayal eredeti javaslata) szerint *whatever* a beszélő számára elérhető doxasztikus alternatívákon fut végig, olyan lehetséges világokon, amelyekben Arlo mást főz, mint a való világban. A (75)-ös mondat fő állítása, hogy minden alternatív világban igaz, hogy amit (abban a világban) Arlo főz, abban sok a fokhagyma, attól függetlenül, hogy Arlo tulajdonképpen mit is főz. (Sőt, a mondat csak akkor értelmezhető, ha Arlo világonként mást és mást főz.)

A **D'** változat (Dayal eredeti javaslatának von Fintel általi módosítása) szerint előfeltevés státusza van annak, hogy a *whatever*-rel bevezetett mellékmondat jelölétének váltakoznia kell. (Léteznie kell legalább egy olyan lehetséges világnak, ahol a mondat jelölete más, mint a való világban.) Azaz, a (75)-ös mondathoz visszatérve, ha Arlo történetesen minden lehetséges világban ugyanazt főz, akkor az előfeltevés hamis, a mondat egésze pedig nem értelmezhető.

D'-vel és a von Fintel által javasolt többi, előfeltevést tartalmazó értelmezéssel az a gond (és ezt von Fintel elsőként ismerte fel), hogy a beágyazott mondatban kifejezett episztémikus tartalmat (a kognitív ágens miben bizonyos és miben nem) nem öröklí meg a nagyobb, beágyazó szerkezet. Azaz, a von Fintel által javasolt előfeltevések nem viselkednek előfeltevés módjára, mivel nem örökítődnek át a mondat egészére olyan szintaktikai környezetben, amelyet éppen az előfeltevések átörökítése jellemez. (Az előfeltevések projekciójáról l. Karttunen 1974, Heim 1983.)

Az ómagyar kori *vala*-kifejezések értelmezését ez annyiban érinti, hogy a *vala* előtag nem tekinthető modális operátornak, Bende-Farkas (megj.a.) Dayal (1997)-re (és implicite von Fintel 2000-re) támaszkodó javaslata szerint. Az antispecifikus, korlátlan választék olvasatot jellemző tartománybővítésnek és a 'mindegy, melyik' olvasatnak nem lehet előfeltevés státusza.

Ezt a részt egy megjegyzés zárja, amely von Fintel, illetve Szabolcsi Anna von Fintel által közvetített sejtésére reflektál.

‘I was told at the SALT conference that there are languages that make even more obvious distinctions between universal *whatever* and ignorance/indifference *whatever*, such as Hungarian which simply lacks the latter (Anna Szabolcsi, p.c.)’ (Von Fintel 2000: 38)

„Azt mondták nekem a SALT konferencián, hogy vannak nyelvek, amelyek még ennél is világosabban különbséget tesznek az univerzális és a tudatlansági, ’mindegy, melyik’ *whatever* között; ilyen nyelv a magyar is, amelyből az utóbbi egyszerűen hiányzik (Szabolcsi Anna, személyes közlés).” (Von Fintel 2000: 38.)

A korábban ismertetett adatok szerint az ómagyar *vala*-kifejezések (episztemikus olvasatban) pontosan a ’nem tudom’, ’mindegy, melyik’ *whatever* megfelelői, és ez ellentmondani látszik a Szabolcsi és von Fintel által mondottaknak. A mai magyarban a *valahányszor* jelentheti azt, hogy ’mindegy, hányszor’ (a (76b)-hez hasonló szerkezetekben):

- (76) a. János *valahányszor* járt már Fokvárosban
b. *Valahányszor* János Fokvárosban jár, (mindig) megbánja
c. (Régies?) *Valahányszor* János Fokvárosban járt, ugyanannyiszor járt Pekingben is.

3.4.2. Jayez és Tovená: implikatívák

Ebben a részben röviden tárgyaljuk Jayez–Tovená (2011) javaslatát, amely a mai és az ófrancia kori (*un*) *quelque* elemzésén alapul. Az általuk vizsgált anyag érdekessége, hogy az ófrancia *quelque* ugyanúgy lehetett vonatkozó névmás, mint az ómagyar *valaki* és társai.

Jayez és Tovená szerint az episztemikus határozatlan leírások megkülönböztető jegyei konvencionális implikatívákból következnek.⁷ A francia *quelque*-re javasolt tesztek a magyar *vala*-kifejezésekre is alkalmazhatók, illetve, a kódexekből kikereshetőek a tesztek példázó mondatok. A *quelque* és a *vala*-kifejezések összevetéséből kitűnik majd, hogy a *vala*-kifejezések nem rendelkeznek az episztemikus determinánsok minden tulajdonságával. Az ő esetükben még kevésbé indokolt tehát, hogy az episztemikus, korlátlan választék jelentésszövető az igazságfeltételek része legyen.

Jayez és Tovená szerint az episztemikus határozatlan leírásokra a következő társalgási implikatívák jellemzők:

⁷ Konvencionális implikatívával rendelkeznek például a számnevek – a *három* implikatívája a *pontosan három* –, vagy a *some*, a *néhány* és megfelelőik – az implikátúra *néhány*, *de nem mindegyik* –.

- Közvetett információforrás: [*quelque x*][R][S] csak akkor elfogadható egy adott kontextusban, hogyha az episztemikus ágens pusztán következtet arra, hogy létezik olyan individuum, amely a [*quelque x*][R][S] mondatot igazgá teszi. (Azaz, az ágens nem rendelkezik közvetlen tapasztalás útján szerzett információval.)

(77) Le verrou ne coulisse pas; *quelque* idiot a fermé la porte avec un cadenas.
'A reteszt nem lehet eltolni; valami örült lelakatolta az ajtót.'

Jayez és Tovená ezzel a feltétellel magyarázza az episztemikus kifejezéseknek azt a tulajdonságát, hogy epizodikus mondatokban nem elfogadhatóak:

- (78) a. ??Hier, j'ai rencontré *quelque* amie
'Tegnap találkoztam valami barátnőmmel'
b. Hier, Yolande a dû rencontrer *quelque* amie
'Tegnap Jolánnak találkoznia kellett valami barátnőjével.' (episztemikus modalitás)

Az ómagyar episztemikus használatú *vala*-kifejezések nem rendelkeznek ezzel az implikaturával, legalábbis nem társul hozzájuk konvencionális módon: A szabad vonatkozó mellékmondatok *vala*-kifejezései (mivel mondatuk tipikusan általánosítást fejez ki) nem kötődnek ahhoz, hogy a kognitív ágens mi módon szerzett tudomást milyen individuumok létezéséről (vagy sem). Látható volt az is a korábbi ómagyar példákból, hogy a *vala*-kifejezések elfogadhatóak epizodikus kontextusokban is. A (47)-es és a (48)-as példákból pedig az látható, hogy a kognitív ágens (a kérelmező) pontosan tudhatja, miről van szó (mi lesz a kérés tartalma).

- Információhiány, 'megfelelési feltétel'. (Az ágens nem tudja, mely individuum(ok)ra érvényes az állítás.)
- (79) ?À l'époque je voyais toujours Yolande avec *quelque* amie, Marie
'Akkoriban Jolánt mindig valami barátnőjével, (jelesül,) Marival együtt láttam.'
- 'Mindegy, melyik' (nincsenek kitüntetett individuumok): ez a megszorítás voltaképpen következménye az információhiány feltételének: [*quelque x*][R][S] csak akkor elfogadható egy adott kontextusban, hogyha
 - R-nek mindegyik eleme lehet S-nek is eleme, és
 - R-nek mindegyik eleme lehet \neg S-nek is eleme. (Nem szükségszerű, hogy R-nek mindegyik eleme egyben S-nek is eleme legyen.)

- (80) a. ??Tu peux prendre *un* carte *quelconque*, mais pas n'importe laquelle
 'Elvehetsz vagy egy kártyát, de nem akármelyiket'
 b. ??Yolande a probablement rencontré *une* amie *quelconque*, qui n'était pas Marie
 'Jolán feltehetőleg találkozott vagy egy barátnőjével, aki nem azonos Marival'

Korábban a (64)-es példából látható volt, hogy az ómagyar *vala*-kifejezések jelölését lehetett utólag pontosítani:

- (81) (= (64)) az naptwl fogwa ew zwweben kezde gerjedeny *valamely* zerzetnek rwhayanak kewasaga Es yeleswl attyank zent damokosnak zerzetyt (ÉrsK 197vb)
 Mm: 'attól a naptól kezdve kezdte kívánni valamely(ik) szerzetnek a ruháját, jelesül, Szent Domonkos atyánk szerzeté(é)t'

Jayez és Tovená szempontrendszerét alkalmazva úgy tűnik, az ómagyar *vala*-kifejezések esetében az episztemikus, antispecifikus hatás nem olyan robusztus, mint a francia *quelque*, *quelconque* esetében.⁸ Az ómagyarban a *vala*-kifejezés pontos jelölete vagy utólag specifikálható, vagy eleve ismert is lehet (legalábbis egy kognitív ágens számára).

A *vala*-kifejezéseknek a legerőteljesebben antispecifikusságra utaló tulajdonsága a vonatkozó névmási használat, és a tagadás, tiltás hatókörében való előfordulás. Szerencsésebb lenne a *vala*-kifejezések esetében inkább nem-specifikusságról, kvázi-episztemikus használatról, mint következetes antispecifikusságról beszélni.

A kvázi-episztemikus használat nem következett (legalábbis a kódexek korában már nem következett) a *vala*-kifejezések inherens tulajdonságaiból. Az sem állítható teljes bizonyossággal, hogy az episztemikus jelentésmozzanat a *quelque* vagy a *néhány* implikaturáival összevethető, konvencionális implikatura lett volna.

3.5. A *vala* morféma és jelentése

Javaslatunk szerint a *vala*-kifejezés szemantikai hozzájárulása a vonatkozó mellékmondatokban is csupán egy szabad változó bevezetése, semmi más. A maximalitási olvasat lehet egy konstrukciós szabállyal beillesztett rejtett operátor hozzájárulása (Σ a (82b)-ben).⁹ Ha elfogadjuk, hogy az ómagyar szabad vonatkozó mellékmondatok korrelatív szerkezetek, akkor ábrázolásuk

⁸ A német *irgendein*-nal összevetve hasonló következtetésre juthatunk.

⁹ (82-b) csupán a teljesség kedvéért szerepel a lehetséges elemzések között, azon nyelvészek álláspontját képviselő, akik netán nem fogadják el a korrelatív szerkezeteknek a feltételes szerkezetekre történő redukcióját.

ekvivalens a feltételes szerkezetek ábrázolásával ((82c)). A 3.4. részben kifejtettek alapján (82c) a preferált elemzés.

- (82) a. *valaki* : *személy*(*x*)
 b. $[< [X|X = \Sigma x.P(x)] , [y|y = X;Q(X)] >]^{10}$
 c. $[\varepsilon x.[P(x)] \rightarrow \varepsilon y.[y = x;Q(x)]]^{11}$

A (82a), (82c) alatti elemzések együttese számot tud adni a minden alá történő beágyazásról, (l. a (62), (63) alatti példát), a 'megengedő' (*akárki*-típusú) olvasatok ritkaságáról, valamint az alkalomszerű episztemikus specifikus olvasatokról is. (Az episztemikus, illetve a korlátlan választék olvasat legfeljebb implikatúra státuszú, tehát más dimenzióba tartozik, mint az igazságfeltételek.)

4. Összefoglalás, nyitott kérdések

A *vala*-kifejezések az ómagyar korban nem voltak pozitív polaritású elemek, nem vezettek be diskurzustopikként szolgáló referenst. Gyakran használták őket kvázi-episztemikus módon, 'mindegy, melyik' olvasattal, ami az episztemikus, illetve a korlátlan választékot kifejező elemekkel rokonítja őket. Ennek ellenére nem mondható el róluk, hogy ez az értelmezés elidegeníthetetlen tulajdonságuk volt; azaz, nem sorolhatók az inherensen episztemikus vagy korlátlan választékot kifejező DP-k közé, amilyen például a német *irgendein*, a spanyol *algún*, a francia *quelque, quelconque*, vagy a mai magyar *akárki, bárki*. A következtetés az, hogy a 'megengedő', az értelmezési tartományt kibővítő viselkedés jelentkezhethet a többi korlátlan választék tulajdonságtól ('nem tudom, melyik', 'mindegy, melyik') függetlenül.

A *vala*-kifejezések viselkedése arra is rávilágít, hogy a 'nem tudom, melyik', és a 'mindegy, melyik' jelentésmozzanat viszonylag könnyen visszavonható, tehát implikatúra státuszú.

A *vala*-kifejezések vonatkozó névmási használatok jelentkező maximalitási olvasat levezethető a korrelatív és a feltételes szerkezetek rokonságából. Ezekben a szerkezetekben a *vala*-kifejezés maximalitási olvasata a kondicionális interpretációjának a következménye.

Mindezek a megfontolások lehetővé tették a *vala*-kifejezések egységes kezelését. A javasolt elemzés szerint a *vala*-kifejezések a dinamikus szemantika határozatlan leírásai, szabad változót tartalmazó, nyitott propozicionális kifejezései, amelyek ekképpen mindenféle környezetben előfordulhatnak. A mondat belsejében található *vala*-kifejezések episztemikus vagy korlátlan választék olvasata a hozzájuk társuló implikatúrákból következik; az implikatúrákat azonban nem tekintjük az igazságfeltételek részének.

¹⁰ (Σ : a konstrukcióban bevezetett maximalitási operátor, a ; az aszimmetrikus konjunkció)

¹¹ ε új diskurzusreferenst bevezető operátor, nem kvantor, vö. van den Berg 1996.

Ez a dolgozat nem tért ki a *vala*-kifejezések változásainak elemzésére. Ebben az összefoglalásban két megjegyzés fűzhető a magyar határozatlan leírásokat ért változásokhoz. Az első egy megfigyeléssel kapcsolatos: a vizsgálatnak ebben a szakaszában úgy tűnik, az ómagyar és a mai magyar *vala*-kifejezések kevésbé különböznek egymástól, mint ahogyan az a vizsgálódás elején várható volt, legalábbis ateikintetben, hogy az episztemikus, antispecifikus értelmezés az ómagyar korban sem volt elidegeníthetetlen tartozéka ezeknek a kifejezéseknek. A második mozzanat a *vala*-kifejezések jelentéstartományának 'elmozdulásával' kapcsolatos, egy negatív → pozitív skála mentén (vö. Jäger 2008-cal a határozatlan leírások lehetséges jelentésváltozásairól): A mai magyarban a *vala*-kifejezések vonatkozó névmási használata elhanyagolható (talán a *valahány(szor)*, *valamennyi* kivételével); emellett pozitív polaritású elemek, és előfordulhatnak utóspecifikus vagy akár e-specifikus értelmezéssel. Episztemikus, nem-specifikus használat jóformán csak a *valami(féle)* determinánst (és talán a *valamennyi*-t és a *valaha* időhatározót) jellemzi.

Nyitott empirikus kérdés marad a határozatlan leírások paradigmájának, illetve a paradigmán belüli szemantikai munkamegosztásnak a szerepe abban, hogy a *vala*-kifejezések az ómagyar korban nem voltak utóspecifikusak, és gyakori volt episztemikus, illetve korlátlan választékot kifejező használatuk, miközben interpretációjuk nem indokolná ezt a specializációt. Gyanítható, hogy a *né-* előtagú kifejezések specializációja játszhatott közre abban, hogy a *vala*-kifejezésekre inkább a kváziepisztemikus használati mód volt a jellemző.

Ugyancsak a paradigma más osztályainak hatását kereshetjük abban, hogy a *vala*-kifejezések használati módja megváltozott (pozitív polaritású elemek lettek, korlátlan választék értelmezésük szinte kizárólag az *is* partikulával való kombinációban van jelen, és erősebben episztemikus értelmezéssel egyedül a determinánsi *valami* rendelkezik). Feltehetőleg az *akár*-kifejezéseket és a negatív egyeztetést, az *s*-kifejezéseket érintő változások következménye lehet, hogy a *vala*-kifejezések értelmezési lehetőségei is megváltoztak. Ezekről a kölcsönhatásokról azonban csupán a modellelméleti szemantika eszközeire hagyakozva nem lehet számot adni.

A projektumról

Az itt bemutatott munka a **K 108951** (*A kvantorok grammatikája és a nyelvi relativizmus*) OTKA-projektum támogatásával készült.

Az ómagyar példák forrásai

BécsiK: *Bécsi kódex*. Mészöly Gedeon (szerk.). 1916. MTA. Budapest.

ÉrdyK: *Érdy kódex*. A *Sermones* projektumtól. (<http://sermones.elte.hu/erdy/>)

ÉrsK: *Érsekújvári kódex*. Haader Lea (szerk.). 2013. Tinta Könyvkiadó, MTA Nyelvtudományi Intézet.

GuaryK: *Guary kódex*. Szabó Dénes (szerk.). 1944. Budapest.

JókK: *Jókai kódex*. P. Balázs János (szerk.). 1981. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Könyvecse:** *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról.* Pusztai István (szerk.). 1985. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- MargL:** *Margit-legenda.* P. Balázs János – Dömötör Adrienne – Pólya Katalin (szerk.). 1990. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- MünchK:** *Müncheni kódex.* Nyíri Antal (szerk.). 1971. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ÓMS:** *Ómagyar Mária-siralom.* Benkő Loránd 1980: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 52-53.
- TihK:** *Tihanyi kódex.* Kovács Zsuzsa (szerk.). 2007. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.

Hivatkozások

- Abrusán Márta 2007. *Even and Free Choice Any in Hungarian.* McNally, Louise – Puig-Waldmüller, Estella (szerk.) *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11.* Universitat Pompeu Fabra. Barcelona. 1-15.
- Aloni, Maria – Port, Angelika 2006. Epistemic Indefinites Cross-Linguistically. In Elfner, E. – Walkow, M. (szerk.): *Proceedings of NELS 36.* 1–14. GLSA. Amherst: Mass.
- Alonso-Ovalle, Luis – Menéndez-Benito, Paula 2010. Modal Indefinites. *Natural Language Semantics.* **18:** 1–31.
- Bach, Emmon – Jelinek, Eloise – Kratzer, Angelika – Partee, Barbara Hall (szerk.) 1995. *Quantification in Natural Languages.* Studies in Linguistics and Philosophy. Kluwer. Dordrecht.
- Bende-Farkas Ágnes megj. alatt. Az univerzális és az egzisztenciális kvantorok története. In: É.Kiss megj. alatt b.
- Benkő Loránd (szerk.) 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Berg, Martin v.d. 1996. *The Internal Structure of Discourse.* Doktori értekezés, Universiteit van Amsterdam.
- Dayal, Veneeta 1997. Free Relatives and *Ever*: Identity and Free Choice Readings. In: Lawson, Aaron (szerk.) *Proceedings of SALT VII.* Cornell University. Ithaca. 99–116.
- É.Kiss Katalin megj. alatt a. A tagadó és a kérdő mondatok változásai. In: É.Kiss megj. alatt b.
- É.Kiss Katalin (szerk.) megj. alatt b. *Magyar történeti mondattan.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Enç, Mürvet 1991. The Semantics of Specificity. *Linguistic Inquiry.* **22:** 1–25.
- Farkas Donka 1997. Dependent Indefinites. In Corblin, Francis – Godard, Danièle – Marandin, Jean-Marie (szerk.) *Empirical Issues in Syntax and Semantics.* Peter Lang. Bern. 243–267.
- Farkas Donka 2002a. Extreme Non-Specificity in Romanian. Beyssade, Claire (szerk.) *Romance Languages and Linguistic Theory.* John Benjamins. Amsterdam. 127–151.
- Farkas Donka 2002b. Specificity Distinctions. *Journal of Semantics.* **19:** 1–31.

- Fintel, Kai von 2000. *Whatever*. In Jackson, B. – Matthews, T. (szerk.) *Proceedings of SALT X*. Cornell University. Ithaca. 27–39.
- Geach, Peter 1962. *Reference and Generality*. Cornell University Press. Ithaca.
- Grosu Alexandru – Landman, Fred 1998. Strange Relatives of the Third Kind. *Natural Language Semantics*. **6**: 125–170.
- Halm Tamás 2013. Free Choice Items in Hungarian. In Surányi Balázs (szerk.): *Proceedings of CECILS 2*. Pázmány Péter Catholic University. Budapest.
- Haspelmath, Martin 1997. *Indefinite Pronouns*. Clarendon Press. Oxford.
- Heim, Irene 1982. *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*. Doktori értekezés, University of Massachusetts at Amherst.
- Heim, Irene 1983. On the Projection Problem for Presuppositions. In Barlow, M. – Flickinger, D.P. (szerk.) *Proceedings of the West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford University. Palo Alto. 114–123.
- Hunyadi László 1981. *A nyelvi polaritás kifejezése a magyarban*. Kandidátusi disszertáció. KLTE. Debrecen.
- Jacobson, Pauline 1995. On the Quantificational Force of English Free Relatives. In Bach et al 1995, 451–487.
- Jäger, Agnes 2008. *History of German Negation*. John Benjamins Amsterdam. Linguistik Aktuell, 118.
- Jayez, Jacques – Tovená, Lucia M. 2006. Epistemic Determiners. *Journal of Semantics* **23**: 217–250.
- Jayez, Jacques – Tovená, Lucia M. 2011. The Meaning and (a Bit of) the History of *Quelque*. In Jayez, J. – Tovená, L.M. (szerk.) *French Determiners in and across Time*. London College Publications. London. 111–139.
- Kadmon, Nirit – Landman, Fred 1993. *Any*. *Linguistics and Philosophy*. **16**: 353–422.
- Kamp, Hans 1981. A Theory of Truth and Semantic Representation. In Groenendijk, Jeroen. (szerk.) *Formal Methods in the Study of Language*. Mathematisch Centrum. Amsterdam. (Újrakiadás: Partee, Barbara H. – Portner, Paul (szerk.). 2002: *Formal Semantics. The Essential Readings*. Blackwell Publishing. Oxford.)
- Karttunen, Lauri 1974. Presuppositions and Linguistic Context. *Theoretical Linguistics* **1**: 181–194.
- Kratzer, Angelika – Shimoyama, Junko 2002. Indeterminate Pronouns: The View from Japanese. In: Yukio Otsu, (szerk.) *Proceedings of the Third Tokyo Psycholinguistics Conference*. Hituzi Syobo. Tokió. (Online változat: <http://www.semanticsarchive.net>)
- Ladusaw, William A. 1980. *Polarity Sensitivity as Inherent Scope Relations*. IULC. Bloomington.
- Ladusaw, William A. 1983. Logical Form and Conditions on Grammaticality. *Linguistics and Philosophy*. **6**: 373–392.
- Ladusaw, William A. 1992. Expressing Negation. In Barker, Chris – Dowty, David (szerk.): *Proceedings of SALT II*. Cornell University. Ithaca. (Online változat: <http://www.semanticsarchive.net>)

- Lipták Anikó 2009a. The Landscape of Correlatives. An Empirical and Analytical Survey. In Lipták 2009b, 1–46.
- Lipták Anikó (szerk.) 2009b. *Correlatives Crosslinguistically*. John Benjamins Amsterdam.
- Szabolcsi Anna 1992. *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szabolcsi Anna 2004. Positive Polarity – Negative Polarity. *Natural Language and Linguistic Theory*. **22**: 409–452.
- Szabolcsi Anna 2010. *Quantification*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Winter, Yoad 1997. Choice Functions and the Scopal Semantics of Indefinites. *Linguistics and Philosophy*. **20**: 399–476.
- Winter, Yoad 2000. DP Structure and Flexible Semantics. In Hirotani, A. et al. (szerk.): *Proceedings of NELS 30*. GLSA. Amherst.

Bende-Farkas Ágnes
MTA Nyelvtudományi Intézet
agnesbf@gmail.com